

УДК 343.823

*Кирилюк В. А.,
кандидат юридичних наук,
начальник кафедри пенітенціарної
діяльності
Інституту кримінально-виконавчої служби*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ДО ПРАЦІ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЇЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

Розглядаються окремі питання змісту суспільно корисної праці як засобу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі та пропозиції щодо її оптимізації.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі; установа виконання покарань; засоби виправлення та ресоціалізації; суспільно корисна праця; підприємство установи виконання покарань; виробничі майстерні.

Рассматриваются некоторые вопросы содержания общественно-полезного труда как средства исправления и ресоциализации осужденных к лишению свободы и предложения по его оптимизации.

Ключевые слова: осужденный к лишению свободы; учреждение исполнения наказаний; средства исправления и ресоциализации; общественно полезный труд; предприятия учреждений исполнения наказаний; производственные мастерские.

Постановка проблеми. Не дивлячись на те, що вітчизняна система виконання покарань за останні роки зазнала чимало змін, обумовлених, зокрема, приведенням кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування у відповідність до міжнародних стандартів щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених, велика кількість проблем залишилась невирішеною і сьогодні.

Новий період перетворень у системі виконання покарань розпочався у 2016 році у зв'язку з прийняттям 18 травня постанови Кабінету Міністрів України № 343 «Деякі питання оптимізації діяльності

центрального органу виконавчої влади системи юстиції», якою ліквідовано Державну пенітенціарну службу України, та покладено на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р, що потребує, у свою чергу, активізації наукових теоретичних та практичних розробок, спрямованих на забезпечення зазначеного процесу. Особливої актуальності дане питання набуває у сфері організації та залучення засуджених до суспільно кори-

сної праці, оскільки остання відноситься до основних засобів виправлення та ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці досліджувалось такими видатними вченими, як Г. А. Аванесов, Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, О. Г. Колб, М. П. Мелентьев, А. С. Міхлін, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубніков тощо. Однак на сьогодні актуальною залишається проблема правового регулювання та мотивації засуджених до праці, що потребує подальшого дослідження в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби.

Постановка завдання. Метою даної статті є здійснення теоретичного аналізу змісту суспільно корисної праці як засобу виправлення та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі та вироблення пропозицій щодо її оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом відношення суспільства до праці засуджених в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі постійно змінюється. Загально відомо, що основним показником ефективності діяльності органів і установ виконання покарань є відсутність рецидиву злочинів. Саме тому протягом відбування покарання в установах виконання покарань засуджені мають бути орієнтовані на повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, у тому числі за рахунок залучення до суспільно

корисної праці, навчання, отримання професії.

Процес залучення засуджених позбавлених волі до праці як одного з найважливіших елементів відбування покарання склався історично і має місце у багатьох пенітенціарних системах країн світу.

У ході міжнародного співробітництва та обміну досвідом у пенітенціарній сфері, міжнародною спільнотою було вироблено та закріплено в міжнародних нормативно-правових актах [1, 2] основні принципи організації праці засуджених, якими керуються пенітенціарні системи світу, беручи їх за основу при формуванні національного законодавства. До них можна віднести наступні:

1. Засуджені повинні мати можливість працювати і/або брати активну участь в своїй реабілітації за умови встановлення лікарем або іншими кваліфікованими медичними фахівцями їх фізичної та психічної придатності. Засуджені повинні виконувати суспільно корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день.

2. Праця не повинна завдавати засудженому страждань. Засуджені не повинні бути в рабстві або підневільному стані.

3. Робота, якою забезпечуються засуджені повинна бути, в міру можливості, такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволяє їм зайнятися чесною працею після звільнення.

4. Робота, яка включає елемент професійної підготовки, повинна надаватися засудженим, яким це може надати користь, особливо неповнолітнім засудженим. Засуджені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, у

межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни.

5. Хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси засуджених не мусять підпорядковуватися цій меті.

6. У будь-якому випадку засуджені мусять отримувати за свою працю справедливу винагороду.

7. Засуджені повинні мати принаймні один день відпочинку на тиждень і досить часу для освіти та інших занять.

Варто зазначити, що вище перераховані принципи в тій чи іншій мірі знаходять своє відображення в законодавстві більшості країн світу.

Разом з тим, міжнародні нормативно-правові акти у сфері виконання покарань і поведження із засудженими, визначаючи загальні напрями у сфері організації праці засуджених, надають державам можливість самостійно обирати способи вирішення тих чи інших питань з урахуванням національних особливостей. З огляду на це, кожна країна в залежності від економічного, культурного, соціального розвитку ставить різні цілі перед працею засуджених до позбавлення волі, закріплюючи працю як суб'єктивне право засудженого, або визнаючи її юридичним обов'язком.

Досвід закордонних країн в частині залучення засуджених до позбавлення волі до праці розділився, зокрема: обов'язкове залучення до праці передбачено у Німеччині, США, Норвегії, Швеції, Австрії, Франції,

Фінляндії, Японії; залучення до праці за бажанням засудженого має місце у Великобританії, Іспанії, Чехії, Італії, Словенії, Канаді, Данії, Польщі, Молдові, Нідерландах.

Конституція України визначає, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63); право кожного на працю (ст. 43) включає у себе можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [3].

Сьогодні право на працю засуджених в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі дуже часто порушується, мають місце проблеми його реалізації на практиці. На наш погляд, це зумовлене, перш за все, подвійним характером праці засудженого: з одного боку – це їх право, гарантоване Конституцією України, а з іншого – суспільно корисна праця відноситься до одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації [4].

Кримінально-виконавчий кодекс України регламентує порядок залучення засуджених до позбавлення волі до праці з метою досягнення позитивних змін в особистості, сприяння соціальній адаптації як до умов відбування покарання в колонії, так і після звільнення. Тому праця в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі не є елементом кари та не має на меті завдання засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність поведження чи покарання. Залучення до праці спрямоване, насамперед, на приучення засуджених ставитися до праці, як до позитивної та необхідної складової життя, набут-

тя/збереження вмінь та навичок які дадуть можливість реалізовувати власні потреби та забезпечать законними засобами для існування у тому числі й після звільнення. Отже, залучення засуджених до позбавлення волі до праці переслідує не тільки економічну, але й виховну мету, забезпечуючи процес виправлення та ресоціалізації.

Варто погодитися, що праця засуджених в установах виконання покарань має свої функції [5]. Праця виконує виховну функцію як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації, формує особистість засуджених, позитивно впливає на свідомість і мораль учасників трудових процесів. Економічна функція праці полягає у тому, що працюючи засуджені створюють певні матеріальні блага, отримують за це відповідну винагороду/плату; відшкодовують витрати на своє утримання (що набуває особливої актуальності в умовах недофінансування ДКВС). Соціальна функція праці дозволяє набутти (відновити, зберегти) позитивні навички, які дадуть змогу відмовитися від злочинної діяльності, сприяють психоемоційному розвантаженню, відволікають від нав'язливих думок; для людини, зайнятої корисною діяльністю швидше минає час. Не менш важлива й оздоровча функція праці так як загартовує особу фізично і морально, оскільки бездіяльність не тільки калічить людину, а й веде її до повної деградації. Працюючи, засуджені мають можливість забезпечити процес відшкодування збитків, завданих злочинами та виконання інших наявних майнових зобов'язань.

Праця засуджених до позбавлення волі в установах виконання

покарань корисна сама по собі, а не як виробнича діяльність. Численні дослідження довели, що виробництво в колоніях, за допомогою якого намагаються скласти конкуренцію підприємствам на свободі, несумісне зі справжнім виховним впливом на засуджених. Необхідно розрізнити працю заради прибутку колонії та працю заради виправлення й ресоціалізаційного впливу. Отже, основна мета залучення засуджених до праці полягає у їх виправленні, отриманні ними трудових навичок задля підготовки до нормального життя після звільнення, а не з метою отримання прибутку підприємствами установ виконання покарань.

Але ефективним засобом виховання буде лише добровільна праця, без жодних примусових початків. Тому головним завданням адміністрації є не просто створення необхідних умов для праці засуджених, а їх свідоме залучення до трудової діяльності.

Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає для засуджених два види трудової діяльності: перший – це оплачувана праця, що є формою реалізації права на оплачувану працю (ст. 8, 107, 118 КВК України); другий – це безоплатна праця: роботи з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжні роботи із забезпечення колоній продовольством (ст. 118 КВК України). Основна відмінність цих видів праці – можливість отримання прибутку, види виконуваних робіт та процедура залучення.

Після прийняття Закону України від 8 квітня 2014 року № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-

виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого», суспільно корисна праця як засіб впливу на засуджених до позбавлення волі втратила свою обов'язковість і трансформувалася у право. Водночас згідно зі ст. 6 КВК України вона залишається одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та критерієм, який враховується при застосуванні до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Відповідно до чинного законодавства (ст. 118 КВК України), засуджені до позбавлення волі мають право працювати та залучаються до суспільно корисної праці у місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії, з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Засуджені залучаються до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за строковим трудовим договором, що укладається між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. А адміністрація зобов'язана створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею [4].

Отже, залучення до праці – це суб'єктивне право засудженого, яке кореспондує адміністрації обов'язок забезпечити реалізацію цього права.

З прийняттям у травні 2016 року рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби до сфери управління Мін'юсту було віднесено 148 установ виконання покарань та

слідчих ізоляторів (113 кримінально-виконавчих установ; 12 слідчих ізоляторів; 17 установ виконання покарань з функцією слідчих ізоляторів, 6 виховних колоній), 90 промислових і 11 сільськогосподарських підприємств установ виконання покарань [6].

На сьогодні підприємства установ виконання покарань України представляють такі галузеві напрямки виробництва:

металообробка, у тому числі виготовлення сільгосптехніки та широкого спектру запчастин до неї, чавунного та сталевих литва, продукції для вугільних підприємств тощо;

швейне та взуттєве виробництво представлене різноманітними моделями і типами одягу, у тому числі робочим одягом, одягом для військовослужбовців, постільною білизною. Також створюються нові експериментальні виробництва, що займаються розробкою власних моделей виробів;

видобування та переробка гранітної сировини та виготовлення архітектурно-будівельних виробів;

деревообробка – шкільні, м'які та корпусні меблі, тара, паркет, шпалити тощо;

виробництво товарів народного споживання та надання послуг промислового характеру.

сільськогосподарське виробництво – рослинництво, тваринництво, птахівництво, рибальство, бджільництво, переробка сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарське виробництво більш розгалужене.

Організація праці на підприємствах кримінально-виконавчої системи здійснюється за тими ж прин-

ципами, що і на інших підприємствах. Якщо ефективність звичайних підприємств оцінюється за результатами виконання виробничих завдань, то діяльність підприємств УВП підпорядкована завданню виправлення та ресоціалізації засуджених.

За даними Державної кримінально-виконавчої служби протягом останніх десяти років кількість засуджених в УВП зменшилась з 105,1 тисяч у 2006 році до 55,1 тисячі у 2015 році. Станом на 01.01.2017 року загальна кількість засуджених 60 399 (з них в кримінально-виконавчих установах – 42 600, в слідчих ізоляторах – 17 495). Кількість працевлаштованих засуджених зменшилась з 37,1 тисяч (35,3 %) у 2006 році до 16,2 тисяч (29,4 %) у 2015 році. Кількість працевдатних засуджених зменшилась з 73,3 тисяч (69,7 %) у 2006 році до 32,1 тисяч (58,3%) у 2015 році. Відсоток працевлаштованих засуджених від загальної кількості працевдатних у 2015 році складав близько 50 %. Зменшилась кількість робочих місць на підприємствах/майстернях УВП з 37,1 тисяч у 2006 році до 16,2 тисяч у 2015 році. Станом на третій квартал 2016 року в УВП ДКВС України відбувало покарання 16 556 засуджених, які мали виконавчі листи. Загальна сума позовів за виконавчими листами протягом третього кварталу 2016 року складала 394076,7 тисяч гривень. Загальна сума погашених засудженими позовів за виконавчими листами станом на третій квартал 2016 року складала 2544,8 тисяч гривень. Загальна сума заборгованості засуджених перед позивачами станом на третій квартал 2016 року складала 13448,11 тисяч гривень.

Отже, спостерігається тенденція до зменшення кількості робочих місць на підприємствах/майстернях установ виконання покарань та працевлаштованих засуджених; разом з тим, зберігається значна кількість засуджених, які мають позови та заборгованості за виконавчими листами, що свідчить про необхідність вжиття заходів щодо оптимізації процесу залучення засуджених до праці та підвищення їх мотивації до заняття трудовою діяльністю.

Серед причин низького рівня залучення засуджених до праці слід зазначити: по-перше, критичний стан підприємств установ виконання покарань, що не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці; а по-друге відсутність у засуджених мотивації до заняття суспільно корисною діяльністю. Як наслідок, не залучення засуджених до праці та незайнятості їх суспільно корисною діяльністю протягом відбування призначеного строку покарання тягне за собою: збільшення витрат держави на утримання засуджених; невідшкодування засудженими завданих злочином збитків; порушення засудженими установленого порядку та умов відбування покарання; ускладнення криміногенної обстановки в установах виконання покарань; складнощі поступової адаптації та реінтеграції засуджених у суспільство; відсутність/втрату засудженими виробничої кваліфікації, досвіду; вироблення у засуджених звички не працювати та знаходитись «на утриманні»; відсутність у засуджених коштів на задоволення першочергових потреб під час відбування покарання та після звільнення; неможливість засу-

джених забезпечити себе та родину після звільнення.

Серед інших причин відсутності у засуджених до позбавлення волі бажання працювати можна зазначити: високий ступінь популярності злочинного способу життя серед засуджених, що зобов'язує сприймати працю як те, що суперечить їх переконанням; вплив кримінальної субкультури та стратифікації у середовищі засуджених; небажання виконувати одноманітну та низькооплачувану роботу тощо.

Ураховуючи вище викладене, вважається за доцільне запропонувати наступні шляхи удосконалення порядку організації/залучення засуджених до суспільно корисної праці.

Внести зміни до ст. 118 КВК України «Залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці» зобов'язавши їх працювати. Залишивши дозвіл працювати за бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії засудженим, які досягли пенсійного віку; інвалідам I та II групи; хворим на активну форму туберкульозу; жінкам з вагітністю понад чотири місяці; жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях. На наш погляд, принцип обов'язковості праці засуджених не суперечить міжнародним нормам. В Мінімальних стандартних правилах поводження із в'язнями підкреслюється, що усі засуджені зобов'язані працювати відповідно до їх фізичних та психічних здібностей, засвідчених лікарем (ст. 71).

Разом із тим, праця засуджених може мати ресоціалізуючий, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності за наявності відповідної мотивації. Праця має стати потребою. Засуджений пови-

нен бачити результати своєї праці та усвідомлювати їх.

З метою посилення мотивації засуджених щодо залучення до суспільно корисної праці пропонується внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства, передбачивши систему додаткових пільг і переваг:

користування додатковими оплачуваними послугами, поліпшеними побутовими умовами тримання тільки за кошти, зароблені в УВП; надання короткострокових відпусток тим засудженим, які залучаються до праці;

можливість проведення побачень за межами УВП, виходу за межі УВП у вихідні та святкові дні;

пільговий залік відбутого строку покарання (наприклад зарахування трьох днів відбутого покарання за чотири, або одного дня відбутого покарання за півтора в залежності від виду робіт); та при зміні умов тримання, умовно-достроковому звільненні, заміні не відбутої частини покарання більш м'яким;

чітке визначення та закріплення на законодавчому рівні можливості умовно-дострокового звільнення та заміни не відбутої частини покарання більш м'яким тільки для тих засуджених, які працюють в УВП;

можливість витратити частину зароблених коштів в установі, іншу - надсилати сім'ям, а решту - накопичувати на особових рахунках (що дасть змогу забезпечити себе чи свою родину на перший час після звільнення; погасити майнові зобов'язання тощо).

На наш погляд, доцільно було б доповнити ч. 3 ст. 107 КВК України абзацом сьомим такого змісту: «Засуджені, які мають виконавчі листи,

а також зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду відповідно до статей 136 і 137 цього Кодексу, повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією виправної колонії. Відмова від таких робіт тягне відповідальність за невиконання законних вимог адміністрації виправної колонії».

Нажаль сьогодні більшість працездатних засуджених не володіє необхідними професіями і робочими навичками та потребує постійної професійної підготовки і навчання. Реалізацію даної мети має забезпечити належне професійно-технічне навчання засуджених, яке слід організувати з урахуванням не лише інтересів власного виробництва установ виконання покарань, а й ринку праці, а також можливості працевлаштування та продовження навчання після звільнення.

З метою забезпечення якісного професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі та подальшого їх працевлаштування можна запропонувати:

залучати до програм професійної підготовки засуджених в УВП регіональні центри зайнятості населення;

встановити скорочений робочий день для засуджених, які працюють та навчаються;

забезпечити можливість отримання засудженими конкурентоздатних, затребуваних на ринку праці професій;

розглянути можливість впровадження для засуджених сучасних видів діяльності:

підприємницька діяльність у сфері надання послуг (наприклад, виготовлення на замовлення одягу, головних уборів, взуття та ін.), ремонт одягу, взуття, годинників тощо;

праця засуджених у сфері ІТ-технологій (є приклад, коли засуджений за допомогою Інтернету допомагав волонтерам збирати спорядження для бійців АТО. З урахуванням цього засуджений за клопотанням волонтерів АТО був помилуваний Президентом);

спільні (змішані) підприємства засуджених і установ виконання покарань;

виробничі кооперативи засуджених на території установ виконання покарань із виготовлення товарів (надання послуг) тощо.

Висновки. Отже, сьогодні одним із пріоритетних завдань Міністерства юстиції є оптимізація виробничої діяльності та працевлаштування засуджених, що потребує внесення змін до законодавства, зокрема в частині створення системи преференцій для суб'єктів господарювання, які використовують працю засуджених осіб під час відбування ними покарань, а також внесення змін до нормативно-правових актів щодо стимулювання та підвищення мотивації засуджених до позбавлення волі до участі в суспільно корисній праці.

Список використаних джерел

1. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) (Прийнято Комітетом Міністрів 11 січ. 2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів) URL.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні поводження з ув'язненими «Правила Мандели». Прийняті на 24-й сесії Комісії по по-

передженню злочинності та кримінальному правосуддю. Вена, 18–22 трав. 2015 р.
URL.: <http://www.un.org/russian/news/ru/print.asp?newsid=26280>.

3. Конституція України. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

5. Кримінально-виконавче право: підручник / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.], за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.

6. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р.
URL.: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid...>

V. Kiriliuk,

PhD, Head of the Department

on Penitentiary Activities

of the Institute of Criminal-Executive Service

SOME QUESTIONS OF INVOLVING OF SENTENCED PERSONS TO IMPRISONMENT TO LABOR AND PROPOSALS FOR ITS OPTIMIZATION

The article deals with separate issues of the content of socially useful labor as a means of correction and resocialization of sentenced persons to imprisonment in the context of bringing criminal-executive legislation and practice of its application by international standards for the enforcement of criminal sentences and the realization of the rights of them.

It has been determined that socially useful labor in conditions of imprisonment is not an element of punishment, but aimed at providing the process of correction and resocialization, is the personal right of the sentenced persons to prison, which corresponds to the administration's duty to ensure the realization of this right.

The article draws attention on the tendency towards reducing the number of jobs at enterprises/workshops of penal institutions and sentenced persons to imprisonment involved in labor, causes, and consequences of this phenomenon.

Therefore, one of the priority tasks of the Ministry of Justice is the optimization the production activities and employment of prisoners. It requires amendments to the law, in particular, regarding the creation of a system of preferences for business entities that use the work of prisoners while serving their sentences, as well as making changes to the normative and legal acts on stimulation and increase motivation for participation in socially useful labor.

Key words: *sentenced persons to imprisonment; penal institutions; correction and resocialization; socially useful labor; the enterprise of penal institutions; production workshops.*

Надійшла до редакції 23.10.2017